
Neven
HRVATIĆ

OBRAZOVANJE ROMA
U HRVATSKOJ:
PRETPOSTAVKA ZA
BOLJU KVALITETU
ŽIVOTA?

Prihvatajući činjenicu kako je povezanost načina života i oblika stanovanja Roma u uskoj vezi s odnosom prema obrazovanju (školovanju), u ovoj je studiji naglašena važnost sustavnoga pristupa obrazovanju.

Romi su i nakon više od tisuću godina seoba¹ zadržali osebnju kulturu te način života i stanovanja, ali se i manje ili više uspješno prilagođavali lokalnoj socijalnoj, gospodarskoj i vjerskoj okolini. Dva su karakteristična oblika suživota uvjetovala današnji položaj Roma. Ako su živjeli izolirani u zasebnim ruralnim (ili suburbanim) naseljima, očuvali su izvornu etničko-kulturnu samosvijest, ali uz permanentno zaostajanje i siromaštvo u odnosu na okružje. Ako su pak živjeli zajedno ili pomiješani s većinskim, lokalnim, stanovništvom, pomalo su gubili odrednice etničkog identiteta, bili gotovo asimilirani, ali i poboljšali životni standard.²

Romski je narod do danas zadržao temeljne oznake načina života s početka seoba. Postojanje manjih razlika između pojedinih plemenskih skupina upućuje na zajedničke karakteristike socijalnih relacija. Način života Roma skup je osebnjnoga pristupa, stila izgrađenog u stalnom sukobu između izolacije i asimilacije. Život u skupini značio je za Rome stvarnu socijalnu, gospodarsku i psihičku sigurnost, bez obzira na nizak životni standard. Nezavisnost od socijalnoga konteksta uvjetovala je uzajamnu solidarnost unutar skupina, no i globalni opozicijski stav prema vanjskim faktorima (lokalno stanovništvo, okružje).

Ovakav način života, tipičan za pradomovinu Indiju, pokazao se kao teško prihvatljiv za Europljane, koji su Rome od dolaska željeli protjerati ili prilagoditi uobičajenom sjedilačkom načinu života, negdje na rubu sela i gradova.

Nomadski stil života nije za Rome samo stvarnost nego i stanje duha, što uvjetuje i neke prednosti: mogućnost izbora i obavljanja poslova, prostornu mobilnost (dinamiku), prilagodljivost, povezanost s radnom i životnom zajednicom.

U obrazovanju Roma te prednosti treba tek ustanoviti i strukturirati u cjelovit školski sustav koji bi obuhvatio sve segmente i barem većinu romske djece, koja su danas stvarno ili formalno izvan procesa odgoja i obrazovanja.

Romi kao nomadski narod – socijalna struktura i oblici stanovanja

Romi su nastanjeni u Republici Hrvatskoj više od šest stoljeća. Prvi pisani dokument u kojem se spominju Romi potječe iz 1362. godine iz Dubrovnika. Desetak godina kasnije (1373. godine) Romi se spominju u Zagrebu, kako navodi I. K. Tkalčić u “*Poviestnoj spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba*” iz 1885. godine. Prvi hrvatski Romi dolaze kao dio najbrojnije skupine koja je u Europu pristigla od X. do XIV. stoljeća preko Male Azije i jugoistočne Europe.

O položaju Roma u austrijskom carstvu u XVIII. stoljeću govore uredbe carice Marije Terezije, prva iz 1761. godine (13. XI.) i druga “a(ller) h(öchste) Entschliessung” od 28. studenoga 1767. godine, te uredba cara Josipa II. iz 1783. godine (a odnose se i na područje Hrvatske).

Uredba cara Josipa II. iz 1783. godine govori o ustroju svakodnevnoga života Roma.³ Uz zabranu nomadskoga seljenja (osim na sajmove), Romi moraju prihvatiti nošnju sela, službeni jezik, jedno osobno ime i prezime i kućne brojeve u naseljima. Daje im se pravo bavljenja kovačkim obrtom (“koji kod oblasti dokažu da je to korisno i potrebno”) te, ograničeno, glazbom. Romima se zabranjuje prosjačenje, međusobne ženidbe, a napuštena djeca čergara imaju se zbrinuti kao siročad (Matasović, 1928.). Velike romske skupine dolaze u Hrvatsku u XIX. stoljeću iz Rumunjske (1855. ukinuto je ropstvo Roma u Rumunjskoj). Pripadali su romskoj skupini Koritara, obrađuju drvo, a naseljavaju područje Međimurja i Podravine. Govore *ljimba d' bjaš*, jedan od rumunjskih dijalekata (*vlax*-dijalekti) *romani chibe*, te uz već prisutne *Kalderaše* i *Lovare* čine jezgru današnjega romskog stanovništva u Hrvatskoj.⁴

Romi su autohtona nacionalna manjina u Hrvatskoj, no kako su živjeli pojedinačno u gradovima (Dubrovnik, Zagreb, Šibenik) i brzo se integrirali u srednjovjekovni život obavljajući za ostalo stanovništvo korisne obrtničke poslove, već za stotinjak godina gube osnovne romske karakteristike – ne govore romski jezik, napuštaju izvorne običaje, gotovo “nestaju”. Prve romske skupine koje su došle u Hrvatsku nisu se održale kao zasebna zajednica (romska nacionalna oznaka ističe se tijekom stoljeća vrlo rijetko u povijesnim izvorima), a sličan proces karakterističan je i danas u urbanim sredinama i mjestima gdje Ro-

mi žive u boljim životnim uvjetima. Romske skupine koje su živjele u izoliranim naseljima, teškim nomadskim životom, uspjele su sačuvati svoj etnički identitet.

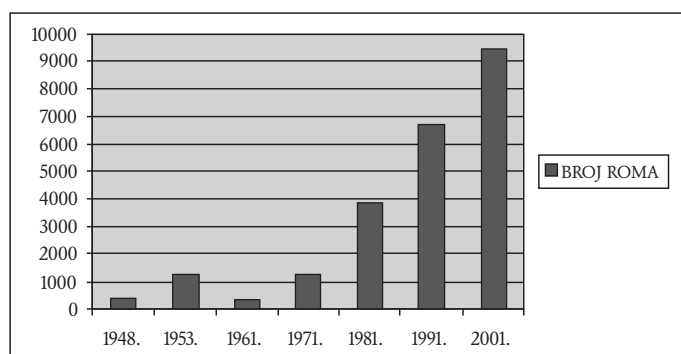
Iako je broj Roma prema popisima stanovništva od 1948. do 2001. rastao, u skladu sa situacijom u Europi (procjene se kreću od 7 do 8,5 milijuna Roma) može se pretpostaviti kako je i u Hrvatskoj broj Roma znatno veći od broja utvrđenoga popisom (2001. godina - 9463 Roma - Tablica 1), negdje između 30.000 i 40.000, iako se procjene, s obzirom na različitu metodologiju, prilično razlikuju.

GODINA POPISA	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
BROJ ROMA	405	1261	313	1257	3858	6695	9463

Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991., Zagreb, Republički zavod za statistiku (1992.); *Statistički ljetopis hrvatskih županija*, Zagreb, Državni zavod za statistiku (1995.); *Statistički ljetopis*, Zagreb, Državni zavod za statistiku (1995.); *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.*, Zagreb, Državni zavod za statistiku.

Tablica 1.

Broj Roma prema popisu stanovništva od 1948. do 2001.

Slika 1.

Broj Roma prema popisu stanovništva od 1948. do 2001.

Nastanak i formiranje plemenskoga i gospodarskoga sustava kod Roma tekao je paralelno sa seobama. Iako socijalna struktura ima ishodište u obitelji, upravo je pleme bila karakteristična forma za Rome. Nomadski način života uvjetovao je čvrst osjećaj pripadnosti Romima, koji bez obzira na raspršenost čine homogenu cjelinu. Plemenska zajednica bila je povezana srodničkim vezama, običajnim i jezičnim korpusom, a i gospodarskim interesom (Barthélemy, 1990.), kao i načinom života i stanovanja.

Prikaz složenoga procesa nastajanja socijalne strukture zavisi od unaprijed postavljenih kriterija, no središnja sastavnica zajednička je i karakteristična:

1. *obitelj* (inokosna) - otac, majka i manja djeca. Pandan je čeraga (pokrivena kola), dom za romsku obitelj
2. *proširena obitelj* - *vitcha* (familija) - srodnička zajednica od nekoliko obitelji (braća sa svojim obiteljima)

3. *obiteljska zadruga - velika vitcha* - obično ima nekoliko desetaka članova i zajedničkoga pretka po kojem se naziva. Prezimena su ista bez obzira na odlaske pojedinih članova iz velike vitche i prostornu raspršenost
4. *plemenska skupina* - sastoji se od dvije ili više velikih vitcha, a može brojiti od desetak do više stotina čergi. Obično priznaje "vlast" plemenskoga vođe (*Lovari, Kalderaši, Arlije...*). Rijetko dugo opstaje u ovom obliku ako je mobilna, zbog organizacijskih poteškoća i gospodarskih razloga (obavljanja obrtničkih poslova na nekom području).

Romi koji žive u naseljima donekle se razlikuju od nomada (kako je u najvećoj mjeri u Hrvatskoj), no elementi ustroja i danas postoje. To se najbolje može uočiti u Međimurju, gdje Romi žive u četrnaest satelitskih naselja prema srodničkim pravilima, a broj se kreće od nekoliko desetaka do nekoliko stotina (naselje Trnovec).

Romi danas žive kao "**starosjedioci**" u **stalnim naseljima** (više od 50% Roma u Europi živi sedentarno), kao **polunomadi** koji privremeno zimuju ili kao **nomadi** u čergi. Romska naselja poprimaju urbaniziraniji oblik, ali jedan dio nije se mijenjao stoljećima.⁵

Migracije Roma i/ili oblici stanovanja u velikoj su mjeri ovisile o dominantnim zanimanjima unutar plemenske skupine. Budući da su obrti bili osnovna gospodarska djelatnost koja je Rome "održala" stoljećima, njihova je uloga bila presudna za strukturiranje načina života (stanovanja). U novije vrijeme, kada obrti nemaju svoje prvotno značenje (kovački, izradba predmeta od drva, trgovina konjima, glazba, prikupljanje sekundarnih sirovina...), Romi sve više prihvaćaju i druge poslove, što donekle uvjetuje i drugačiji način stanovanja. Ako su obrti presudni za gospodarsko održavanje Roma, treba istaknuti kako je obavljanje poslova uvjetovalo i raspršivanje plemenskih skupina, jer su potrebe pojedinoga područja (sela i gradova) bile ograničene, a potraga za poslom stalna. Neke romske skupine, koje su se specijalizirale za određena zanimanja i prihvatile sjedilački način života, u stalnom kontaktu s lokalnim stanovništvom gotovo da su potpuno izgubile neke od bitnih odrednica etničkog identiteta (jezik, običaji...).

Migracije, kao globalni svjetski proces, posebno su karakteristične za Rome i formiranje njihova stila života. Apsurdan je položaj nekih romskih skupina koje su toliko siromašne da ih neimaština onemogućuje da se priključe selilačkim pokretima, tako da ostaju zaboravljene, iako su migracije temelj njihova života.

Romske su migracije jedinstvene, specifične i izvorne, jer su Romi, za razliku od drugih nomada kojima je pro-

stor za ekspanziju sužen i ograničen, jedini narod koji “luta” svijetom, a unutar koherentne i jasno ustrojene civilizacije. Romski način života proizlazi iz složenih povijesnih i društvenih prilika na početku seoba, što je kasnije ostao i postao stil života, čak i za skupine polunomada i Roma stalno nastanjenih na nekom području.

Mjesto i položaj Roma u pojedinim državama zavise i od mnoštva drugih činitelja, osim migracijskih procesa, kao što su: apsolutni i relativni broj Roma u odnosu na većinsko stanovništvo, dostignut stupanj demokracije, povijesna iskustva suživota, duljina boravka Roma u zemlji. Jasno je kako će tek potpuno ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava biti osnova za modeliranje specifičnoga školskog sustava za Rome, ali i odgoj i obrazovanje postati dio cjelokupne afirmativne politike prema romskoj populaciji.

Položaj, način života i stanovanja Roma u Hrvatskoj i odnos prema odgoju i obrazovanju – rezultati istraživanja

Stvarna situacija Roma u Hrvatskoj i marginalni položaj (demografski podatci, socijalni i gospodarski ustroj, način života i migracije, odgoj i obrazovanje romske djece...) ne može se jednoznačno iščitati iz statističkih podataka. Na ovom području ostvaren je projekt “Društveni i razvojni položaj Roma u Hrvatskoj” (1998.-1999.) u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba. U ovom projektu, “Lokacije naseljene Romima - stanje i unapređenje razvoja naselja i aspiracije za oblike stanovanja”, naglasak je na stanovanju kao bitnoj komponenti za određivanje položaja i načina života Roma (socijalno-ekološka obilježja romskih naselja), a dio rezultata značajan je i za područje obrazovanja. Naime, niska razina obrazovanja, način života koji je bio (ili je još uvijek) pretežno nomadski, običaji, nebriga ili dugogodišnja nedovoljna briga vlasti za Rome - sve je to uvjetovalo da Romi u Hrvatskoj, bez obzira na razlike u zanimanjima, jeziku, vjeri te nekim drugim karakteristikama, budu više ili manje socijalno i društveno marginalizirani.

Prostorna marginalizacija Roma u komplementarnom je odnosu s ostalima: ekonomskom, kulturnom i političkom.

- Romi su uglavnom nastanjeni na periferijama gradova (ali i sela), dijelom kao posljedica bavljenja određenim zanimanjima
- dio romskih naselja u gradovima jasno je izdvojen i prostorno izoliran, što uvjetuje slab kontakt s neromskom okolinom (prostorna segregacija)

- većina romskih naselja nema osnovnu tehničku infrastrukturu, a kvaliteta socijalnih usluga vrlo je niska (manjak vrtića, škola, zdravstvenih ustanova, javnoga prijevoza...).

Posljedice prostorne marginalizacije vide se na raznim područjima i u velikoj mjeri otežavaju integraciju Roma u društvo (zajednicu).

Ako znamo da svaka suvisla strategija poboljšanja položaja Roma u Hrvatskoj obuhvaća više relevantnih dijelova, područje vezano za stanovanje predstavlja početnu, ali i permanentnu, aktivnost u nekoliko smjerova:

- osiguravanje stalnoga zaposlenja radno aktivnim Romima
- omogućavanje zajedničkoga boravka romskih skupina (urbanizirana naselja, mjere protiv nasilne i prikrivene asimilacije), uz postupno uključivanje u lokalnu zajednicu i poticanje socijalnih mjera
- održavanje kulturnih i tradicijskih dostignuća Roma (odgoj i obrazovanje, jezik, umjetničko izražavanje).

Na položaj romske nacionalne manjine u Hrvatskoj uvelike utječu, kako je već rečeno, njihovi specifični stambeni uvjeti. Romi uglavnom žive izolirani na periferiji naselja, ali i kada stanuju blizu nekih naseljenih mjesta, nastoje da ih neka zapreka – kao potok, rijeka ili željeznička pruga – odvaja od susjeda.

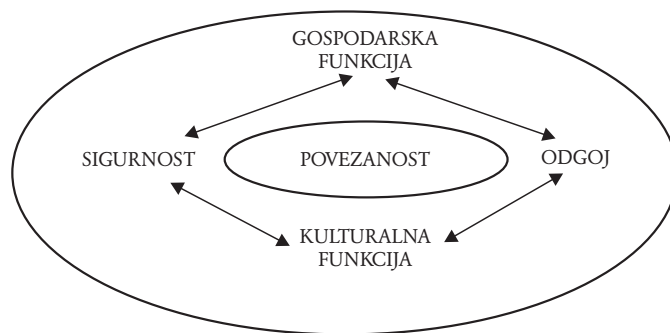
U našem istraživanju obuhvaćene su 43 lokacije naseljene Romima (968 ispitanika) u 10 županija u kojima živi značajniji broj Roma.

U kontekstu odgoja i obrazovanja romske djece posebno su važni rezultati koji se odnose na: *karakteristike romske obitelji, školsku spremu, koji romski dijalekt govore, najveće probleme domaćinstva i naselja, percepciju potreba (najpotrebniji sadržaji) naselja i socijalnu distancu.*

Obilježjima romskih obitelji/kućanstava posvećeno je posebno poglavlje u studiji, pa čitatelje upućujemo na taj dio, a ovdje navodimo samo neke karakteristike romskih obitelji važne za konceptualizaciju specifičnih odrednica odgojno-obrazovnoga sustava.

Struktura postojanja i funkcioniranja romske obitelji povezana je s praindijskom tradicijom, originalnim elementima nastalim tijekom seoba, arhetipskim ponašanjima koja su prihvatili istočni narodi i narodi među kojima su duže obitavali te suvremenim odnosima. Za formiranje obitelji kod Roma postojala su dva već pomalo prevladana načina: kupnja (razmjena) i otmica djevojke, ali sve više simbolično. Pravilo je da se brak sklapa između pripadnika iste plemenske skupine, a jedna od karakteristika romske obitelji jest veći broj djece, iako se poboljšanjem život-

noga standarda taj broj smanjuje. Djeca su u obitelji glavna životna preokupacija, a o njima se brine uglavnom majka, koja vodi i domaćinstvo. Kroz obiteljske odnose regulira se status u plemenu, a rođaci su povezani bez obzira na to žive li na istom području ili ne. Položaj žene često je marginaliziran, što stvara stvarne i psihičke probleme u funkcioniranju obitelji. Problem je što djeca od 10 do 12 godina već zauzimaju važno mjesto u aktivnostima svojih roditelja, što ih onemogućuje u redovitu školovanju. No treba istaknuti kako je dijete bez obzira na dob zaštićeno i sigurno u obitelji. Suvremena romska obitelj ima višestruku funkciju: sigurnost (biološka funkcija), odgojnu funkciju, gospodarsku funkciju, kulturalnu funkciju, povezanost (kohezija).

Shema 1.
Proširene funkcije suvremene
romske obitelji

Nema sumnje da je obitelj temeljni element socijalnog ustroja Roma, uz specifičnosti koje proizlaze iz tradicije nastanka plemenske vlasti i zakona. Odnosi između pojedinih obitelji unutar plemenske skupine regulirani su "pravosudnim" sustavom, koji se naziva *kris*, što znači pravdu, ali i instituciju, vijeće, savjet, kojem je kompetencija široka: rješavanje nesuglasica, svađa, otmica djevojaka, nepoštivanje romskih zakona... Socijalni ustroj (plemenski i gospodarski sustav), kao i funkcioniranje romske obitelji, osnova su za oblikovanje etničkoga romskog identiteta: imena, svjetonazora, povijesnih simbola, kulturnih obilježja i jezika. Promatrajući sastavnice socijalnog ustroja kod Roma, uočava se bogatstvo oblika, ali i jasna struktura određena odredbama posebnih zakona, tradicionalnih normi i kodeksom ponašanja, kao i skupom običajnoga prava.

Nova odgojna (obrazovna) funkcija romske obitelji obuhvaća i aspiraciju na školovanje. Ranije je (obavljanje obrtničkih poslova, stalne promjene mjesta boravka) obitelj bila jedino mjesto učenja i poučavanja, dok se danas prevladavanjem sjedilačkoga načina života i ta njezina uloga mijenja u smislu stvaranja povoljnih uvjeta za učenje i suradnju sa školskim institucijama.

Nepohađanje škole i/ili rano napuštanje jedan je od temeljnih problema u odgoju i obrazovanju Roma u Hrvatskoj (i Europi), što pretpostavlja inauguriranje novoga pristupa i izvedbenih modela. Budući da je standard stanovanja i urbaniziranost romskih naselja jedan od važnih čimbenika u osmišljavanju prosvjetne politike na ovom području, intervencije su potrebne.

Poznavanje hrvatskoga jezika i romskih dijalekata

Poznavanje hrvatskoga jezika jedan je preduvjeta za uključivanje romske djece u vrtić/osnovnu školu. Iako je broj članova domaćinstva koji govore hrvatski jezik relativno visok (93,8%), podatak ne govori o stupnju i razini znanja jezika.

Kod Roma je najčešće riječ o bilingvizmu,⁶ jer gotovo svi govore neki od dijalekata romskoga jezika (*romani chib, ljimba d' bjaš*), a i hrvatski jezik. Iskustva škola u kojima ima učenika Roma pokazuju da je poznavanje govornoga romskog jezika relativno dobro, a pisanoga slabo. Na hrvatskom se jeziku Romi mogu sporazumijevati, no ne govore ga dobro, što je izrazit problem u uključivanju djece u osnovnu školu.

Tablica 2.
 Koji romski dijalekt
 govorite? (%)

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Romani chib	48,2	8,0	,0	3,8	50,0	8,0	6,1	87,6	2,3	22,3
Ljimba d' bjaš	4,5	52,3	56,0	87,5	1,1	39,0	63,6	,0	77,8	45,4
Ostalo	7,1	28,4	13,3	2,5	4,4	31,0	15,2	9,3	16,7	14,6
Ne govori ni jedan	40,2	11,4	30,7	6,3	44,4	22,0	15,2	3,1	3,2	17,8

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Na početku osnovne škole (prvi i drugi razred) učenici Romi dosežu receptivni stupanj bilingvizma, a tek dio populacije na kraju četvrtoga razreda svladava reproduktivni stupanj (osamostaljivanje mišljenja na nematrinjskom hrvatskom jeziku, upotreba većega broja riječi i gramatičkih pravila, ponavljanje složenijih rečeničnih oblika). Kako je preduvjet za uspješno praćenje i usvajanje nastavnih sadržaja u višim razredima produktivni stupanj dvojezičnosti, jedan je od razloga neuspjeha očit. Budući da su Romi dvojezični (višejezični) u cijeloj Hrvatskoj, što su pokazali rezultati istraživanja (Tablica 2), to svakako treba uzimati u obzir.

Najveći problemi kućanstva i naselja

Neven Hrvatić
**Obrazovanje Roma u
 Hrvatskoj: pretpostavka
 za bolju kvalitetu života?**

Odgoj i obrazovanje (školovanje) Roma neprijeporno je važno područje u funkcioniranju romske obitelji, a i cijeloga naselja, jer su djeca predškolskog i školskog uzrasta najbrojnija dobna skupina. Jedna od mogućnosti ublažavanja problema jest i osnivanje/izgradnja vrtića i škola u okviru (većih) naselja. Nije realno očekivati da će u zbroju svih (mogućih) egzistencijalnih, zdravstvenih, stambenih... prilika upravo odgoj i obrazovanje zauzimati mjesto koje mu realno pripada. Rezultati istraživanja, u segmentu procjene važnosti pojedinih problema u naselju, pokazuju da oko polovice broja ispitanika smatra kako su dječji vrtić (54,7%) i osnovna škola (48,0%) izrazito važni, a samo manji dio da to nije problem. Izrazite razlike u pojedinim županijama (u usporedbi Zagreba, Istre i Međimurja) (Tablica 3) proizlaze iz različita stupnja dostupnosti, razvijenosti i blizine školskih institucija, kao i stanja opremljenosti naselja.

Tablica 3.
 Procjena važnosti rješavanja
 pojedinih problema u
 naselju (%)

ŽUPANIJA/ PROBLEM	Istarska			Međimurska			Zagreb			Ukupno uzorak		
	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno
Dječji vrtić	53,6	21,6	24,7	20,0	18,1	61,9	49,1	12,5	38,4	24,0	21,2	54,7
Osnovna škola	57,3	11,5	31,3	29,6	18,5	51,9	52,7	9,8	37,5	33,5	18,5	48,0
Zdravstveni dom ili ambulanta	45,8	9,4	44,8	19,0	14,4	66,7	45,5	8,9	45,5	26,5	14,4	59,1
Društveni dom	49,5	29,9	20,6	25,5	38,9	35,6	39,3	26,8	33,9	25,6	32,0	42,4
Otvaranje radnih mjesta	12,5	9,4	78,1	6,9	11,1	81,9	5,4	11,6	83,0	5,2	8,9	85,9
Uređeno naselje	35,4	32,3	32,3	1,9	19,4	78,7	19,6	17,9	62,5	7,5	16,0	76,5
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.)	42,7	13,5	43,8	28,8	30,2	40,9	52,7	19,6	27,7	38,1	24,8	37,1

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Budući da najveći problemi romskih obitelji proizlaze upravo iz slabih materijalnih prilika (siromaštva), u ovom kontekstu kao prioritetni problemi naselja ističu se otvaranje radnih mjesta (85,9%) i uređenje naselja (76,5%). S tim su u vezi i loši uvjeti stanovanja i komunalni standard (postoji prostorna segregacija). Jedno od najvažnijih životnih pitanja Roma jest loša i teže dostupna zdravstvena zaštita i zdravlje (posebno djece) - 59,1% ispitanika smatra izrazito važnom izgradnju doma zdravlja ili ambulante. Nešto manji broj smatra izrazito važnim društveni dom (42,4%) i vjerske institucije (37,1%). Iako su se Romi u

istraživanju dominantno opredijelili kao vjernici (49,0% katoličke, 27,9% islamske i 15,6% pravoslavne vjeroispovijedi), često je riječ o “povremenim” i “prigodnim” vjernicima. Razlog je svakako u romskom prihvaćanju religije sredine, pa čak i spajanja elemenata pojedinih religijskih vjeronanja.

Još su indikativniji rezultati kod najvećih problema domaćinstva, gdje poteškoće sa školovanjem djece ističe samo 4,3% Roma (Tablica 4).

Odgoj i obrazovanje – dječji vrtić i osnovna škola, u situaciji kad romska djeca postižu slabe rezultate u nastavi, često izostaju, prekidaju školovanje, teško se zapošljavaju... – *nije kod većine roditelja prepoznata kao izrazito važna potreba ni stvaran problem*. A posebno ne kao promocijska uloga u socijalnom i gospodarskom smislu, što bi moglo imati odlučujuću ulogu u integrativnim procesima.

Tablica 4.
Najveći problemi
domaćinstva (%)*

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Slab materijalni položaj (oskudica, siromaštvo)	47,3	69,8	82,5	72,2	60,0	50,0	55,1	71,0	68,0	64,0
Slabo zdravlje članova obitelji	51,8	27,1	12,5	23,4	27,0	32,0	36,7	21,2	20,0	28,0
Poteškoće u školovanju djece	2,7	6,3	2,5	0,0	5,0	10,0	1,0	5,5	4,0	4,3
Loši stambeni uvjeti	23,2	28,1	21,3	20,0	22,0	18,0	11,2	29,0	18,7	22,4
Velika udaljenost od posla za zaposlene članove	2,7	6,3	3,8	6,6	7,0	3,0	5,1	4,6	5,3	4,8
Nezaposlenost	41,0	33,4	21,3	54,4	23,0	21,0	38,8	22,6	24,0	30,3
Velika opterećenost žena (poslom, obiteljskim obvezama)	0,0	0,0	2,5	1,1	1,0	2,0	4,0	1,8	1,3	1,5
Ostalo	24,1	27,1	48,8	21,1	54,0	60,0	29,6	39,7	52,0	39,1

moгуća su bila dva odgovora

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

*Socijalna distanca*⁷

Integracija Roma u Hrvatskoj (kulturalna ⇔ strukturalna ⇔ građanska) susreće se s nizom specifičnih poteškoća. U intergracijskom procesu pojedini dijelovi kulture imaju različite utjecaje. Ekstrinzična kultura (način odijevanja, obrasci izražavanja emocija, ustaljene navike, govorni dijalekt...) kod Roma je češće zapreka integraciji od intrinzične kultu-

re (jezik, vjerovanja, tradicijske vrijednosti, glazbeni ukus...). Kod Roma se dogodila obrnuta akulturacija; oni su prihvaćali običaje, religiju, tradiciju, ponekad i jezik većinske skupine, a zadržavali specifičan način života (plemensku organizaciju) i vanjske simbole različitosti.

Zbog toga Romi nisu imali izgleda ni za selektivnu integraciju (kulturni pluralizam), ni za asimilaciju. Dok se, s jedne strane, (do danas) vršio na njih pritisak u smjeru odricanja od vlastite kulture, s druge se strane istodobno sprječavala ili ograničavala njihova strukturalna integracija (zbog socijalne distance, izoliranosti, predrasuda, stereotipa...).

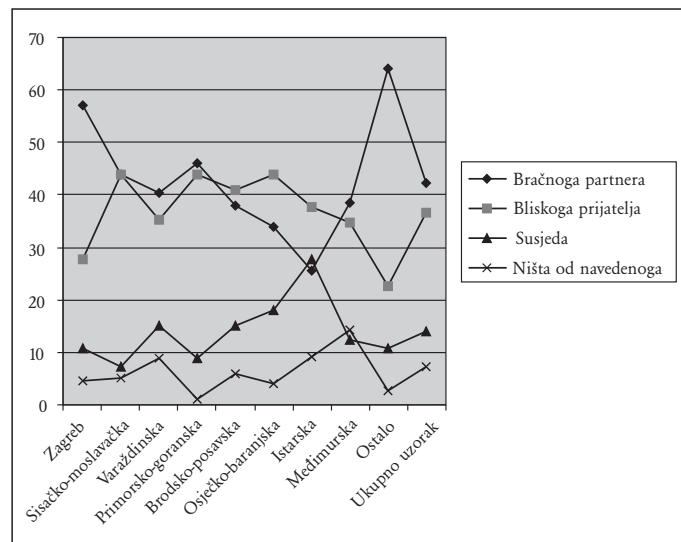
Iako je socijalna distanca prema različitim nacionalnim i etničkim skupinama u Hrvatskoj longitudinalno praćena u posljednjih 15 godina, ovo je jedno od prvih istraživanja socijalne udaljenosti Roma prema – neromima. Dobiveni rezultati pokazuju minimalnu socijalnu distancu – kada uzmemo zajedno tvrdnje *brak i blizak prijatelj*, onda bi čak 78,9% Roma prihvatilo osobe koje nisu romske nacionalnosti (Tablica 5).

SOCIJALNA DISTANCA	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Ošječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Bračnoga partnera	57,1	43,8	40,5	46,1	38,0	34,0	25,5	38,4	64,0	42,2
Bliskoga prijatelja	27,7	43,8	35,4	43,8	41,0	44,0	37,8	34,7	22,7	36,7
Susjeda	10,7	7,3	15,2	9,0	15,0	18,0	27,6	12,5	10,7	13,9
Ništa od navedenoga	4,5	5,2	8,9	1,1	6,0	4,0	9,2	14,4	2,7	7,3

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 5.

Osobu koja nije romske nacionalnosti prihvatilo bih kao: (%) (socijalna distanca)

Slika 2.

Osobu koja nije romske nacionalnosti prihvatilo bih kao: (%) (socijalna distanca)

Budući da ispitanici u socijalnoj distanci iznose stavove koji se temelje na konkretnim životnim situacijama o kojima imaju osobno iskustvo, a u skladu s normama skupine kojoj pripadaju i općega shvaćanja ugleda neke nacionalne i etničke skupine (stereotipi, predrasude...), dobiveni rezultati mogu biti i znakovit indikator interkulturalne orijentacije.

Socijalna distanca učenika srednjoškolaca prema Romima, u ranijim istraživanjima,⁸ bila je izrazito velika u odnosu na neke druge nacionalne i etničke skupine (Tablica 6), što je mogao biti rezultat više faktora: smanjenih kontakata romskoga i neromskoga stanovništva, postojanja predrasuda prema Romima (najčešći susreti s Romima prosjacima i preprodavačima), slabijega poznavanja romske kulture (neznatna zastupljenost u medijima i nastavnim programima).

Tablica 6.
Socijalna distanca prema nacionalnim i etničkim skupinama

Učenci - 1998. godina N=3970							
NACIONALNE I ETNIČKE SKUPINE	Usko srodstvo sklapanjem braka	Da ti bude prijatelj	Da ti bude susjed	Da bude učenik u tvojem razredu	Da bude građanin RH	Da bude samo posjetitelj RH	Da ga se isključuje iz RH
1. Albanci	10,2	54,8	47,9	52,1	50,2	36,1	11,2
2. Amerikanci	62,8	80,7	68,1	65,2	61,5	27,3	2,7
3. Bošnjaci (Mus.)	10,8	47,7	42,0	4,7	41,6	35,8	20,3
4. Crnogorci	10,3	39,2	35,3	37,5	34,9	36,9	24,1
5. Hrvati	87,7	83,9	79,1	78,4	78,7	17,0	2,7
6. Mađari	21,3	63,5	55,3	52,0	48,4	33,6	5,7
7. Nijemci	48,6	76,1	65,8	61,2	56,1	30,2	3,9
8. Romi	9,1	40,1	33,4	37,3	38,0	36,2	22,0
9. Rusi	16,2	50,0	42,9	43,2	39,3	38,1	15,0
10. Slovenci	32,4	66,2	58,0	54,3	50,0	31,5	8,3
11. Srbi	11,3	33,0	28,1	30,5	27,9	26,9	45,4
12. Talijani	52,7	73,7	62,8	69,6	54,2	30,3	4,6
13. Židovi	15,7	56,1	48,2	47,7	46,0	33,6	14,1

Izvor: Istraživanje 1991.-2001.

Prema regionalnoj pripadnosti socijalna je distanca bila manje izražena u područjima gdje Romi dulje obitavaju i zastupljeniji su u ukupnom broju stanovništva (Međimurje), kao i područjima gdje su bolje integrirani (Podravina, Istra). U našem istraživanju situacija je obratna. Socijalna blizina prema neromima najmanja je u Istri, Međimurju i Osječko-baranjskoj županiji, što upućuje na složenost socijalnih relacija između Roma i ostalih.

Osim mogućih intervencija u medijskom prostoru (utjecaj na roditelje) i oblikovanja društvenog ozračja u kojem će se posebno vrednovati međuetnički (i međukonfesionalni) dijalog, suradnja, interkulturalni odnosi, prema punom poštivanju ljudskih, nacionalnih i vjerskih prava, kao i kulturi mira, važni zadatci nesumljivo se postavljaju i pred školom.

Cjeloviti rezultati istraživanja u okviru znanstveno-istraživačkoga projekta "Lokacije naseljene Romima - stanje i unapređenje razvoja naselja i aspiracije za oblike stanovanja", a pogotovo oni koji su usmjereniji prema odgoju i obrazovanju, daju realnu osnovu za konceptualizaciju specifičnih školskih/nastavnih oblika i modela za romsku djecu.

Obrazovanje Roma u Hrvatskoj – pretpostavka za bolju kvalitetu života?

Multikulturalna obilježja europskih društava karakteristična su i za Hrvatsku. Za odnos prema Romima interkulturalni pristup posebno je važan jer su dosadašnji kontakti bili opterećeni stereotipima, nedovoljnim poznavanjem romske kulture i rijetkim susretima.

Mjesto Roma u Europi (i Hrvatskoj) možemo sagledavati na dva načina: kao manjine u značenju stila života ili kulture društveno marginalizirane skupine kojoj zbog specifičnoga stila života i položaja nije omogućeno ravnopravno sudjelovanje u raspodjeli društvenih nagrada (Ogbu, 1978.) ili kao "nacionalne manjine" čiji pripadnici ne pripadaju po podrijetlu dominantnoj (matičnoj) skupini, a kojima su Ustavom i zakonima zajamčena sva građanska prava (i pravo na kulturnu samostalnost) (Spajić, 1996., 288). Položaj manjine (etničke zajednice) za Rome u Hrvatskoj znači i disperziju na cijelom državnom području, periodične, sezonske migracije zbog obavljanja poslova, život u malim, izoliranim zajednicama u zasebnim naseljima ili neuređenim predgrađima. Migracije Roma imale su i drugačije posljedice od seoba nekih drugih naroda i nisu dovele do osjetnijih promjena u kulturnom ozračju imigrantskih društava. Jedna od posljedica takva položaja Roma (kulturnog i etničkog identiteta) i stava prema Romima u Europi jest i relativno niska razina tolerancije pluralnosti grupa i kultura (Castles, 1995., 294-301) i postojanje raznih modela:

- a) potpuno isključenje (sprječavanje ulaska migranata u zemlju)
- b) diferencijalno isključenje (formalnim i neformalnim mehanizmima participiranje etničkih skupina i migranata

- u sveukupnosti društvenoga života svedeno je, najčešće, samo na tržište rada) ili pronalaženje načina premještanja Roma u druge zemlje (povratka), uz financijsku potporu otvaranju tamošnjih tržišta rada Romima
- c) asimilacijski model: uključenje u društvo uz gubitak kulturnih, jezičnih i socijalnih posebnosti, gdje se većina aktivnosti vezanih uz kulturnu autonomiju i obrazovanje Roma usmjerava na njihovo što brže uključivanje u redovit obrazovni sustav, bez intervencija usmjerenih na njegovu prilagodbu ili dopunu sadržajima i oblicima specifičnim za romski identitet
- d) pluralistički model: uz prihvaćanje temeljnih vrijednosti domaće sredine, etničke zajednice zadržavaju svoje specifičnosti u svim elementima identiteta, prema očuvanju romske kulture i etničke posebnosti interkulturalnim pristupom.

Rezultati brojnih istraživanja pokazali su kako samo povećani broj učenika Roma u školi ne poboljšava kvalitativno adaptaciju na okolinu. Jedan od temeljnih problema u objektivizaciji pristupa školovanju romske djece jest nemogućnost uspostavljanja veza:

uspjeh u školi ⇒ bolji gospodarski ili društveni status.

Tradicionalna romska zanimanja ne zahtijevaju dugo-trajno školovanje (obrta), nego ranu specijalizaciju uz učenje od starijih (roditelja) u plemenskoj skupini. Izdvajanje iz okružja, zbog školovanja, narušava unutaraju skupinsku integrativnu dinamiku.

Konceptualizacija ustroja sustava odgoja i obrazovanja za Rome svakako treba prihvatiti zahtjeve okružja (u okviru redovitoga školskog sustava) i Roma, u smjeru gradnje nove integrativne škole, a ne mehaničke rekonstrukcije postojeće. Pojava dvostrukoga marginaliziranja romske djece u školi i sredini te neznatni rezultati često dovode do zamora i kod učitelja i kod djece. Školovanje romske djece imanentno je društveno (u sociopolitičkom kontekstu), a ne usko pedagoško pitanje. Naglasak na poštivanju obveznosti, veći broj djece Roma u školi, stvara i povoljniju društvenu klimu te smanjuje moguće konflikte (agresivnost ili odbijanje) između sredine i Roma.

Za razliku od drugih manjina u Hrvatskoj, kod Roma postoji i specifičan dio *sociokulturnih čimbenika* koji otežavaju procese konceptualizacije odgojno-obrazovnoga sustava:

- za dio Roma u Hrvatskoj osiguravanje egzistencije primarni je zadatak, pa i ne razmišljaju o mogućim pozitivnim dosezima školovanja svoje djece
- urbanizacija naselja – romska su naselja uglavnom smještena na periferiji gradova ili izvan sela (prostorna se-

gregacija). Pitanje urbanizacije obuhvaća stvaranje primjerenijih uvjeta za život, ali i prihvaćanje želja Roma

- zapošljavanje Roma – budući da gotovo polovica broja romskoga stanovništva pripada dobnoj skupini do dvadeset godina, zapošljavanje je presudan korak u procesu gospodarskog osamostaljivanja mladih roditelja, što svakako utječe na obiteljski odgoj i školovanje djece. Kako relativno malen broj učenika Roma završava osnovnu školu, a samo pojedinci nastavljaju školovanje u srednjoj školi, Romi nemaju ni formalnu mogućnost pronalazjenja posla. Tek manji broj Roma uspio se prilagoditi promjenama (ili su već obavljali slične poslove u zemlji iz koje su se doselili) i potpuno riješiti egzistencijalna pitanja. Jedna od realnih mogućnosti za dio Roma (uz veći broj učenika koji će završavati osnovnu i srednju školu i tako imati veći izbor za pronalazjenje zaposlenja) jest poticanje starih obrta, kućne radinosti na novim osnovama (izradba suvenira, rukotvorina, uporabnih proizvoda koji se industrijski ne proizvode...), kako bi se omogućilo stjecanje prihoda na način na koji su navikli. Možda će u sljedećem razdoblju biti potrebna i tzv. pozitivna diskriminacija Roma pri zapošljavanju, kako bi se ubrzala integracija i ublažila marginalizacija.
- program socijalne zaštite – uz dio postojećih mjera kojima se Romi služe, *programe socijalne zaštite valjalo bi ciljano usmjeriti na pomoć u školovanju i projekte urbanizacije naselja*
- samoorganiziranje Roma – iako više od šest stoljeća žive u Hrvatskoj, Romi nisu (potpuno) izgradili svoju nacionalnu zajednicu, što otežava realizaciju dijela prava, a nisu pronašli ni zajedničku sastavnicu programa djelovanja. *Većina Roma u Hrvatskoj i dalje je stvarno i formalno izvan udruga i organizacija.*

Socijalna integracija Roma (koja ne podrazumijeva zaborav vlastita identiteta, kulture, tradicije i prošlosti) pretpostavlja, prije svega, sprječavanje getoizacije romske populacije. I sami su Romi, izabравši socijalnu distancu kao način “komuniciranja” s neromskom okolinom, sačuvali svoju posebnost i relativno uspješno odgađaju ili usporavaju asimilacijske procese prema ubrzavanju procesa integracije u hrvatsko društvo. Površni i rijetki kontakti Roma s pripadnicima većinske skupine često pridonose stvaranju i održavanju predrasuda i stereotipa o Romima, kao i izraženoj socijalnoj distanci. Jedan je od društvenih ciljeva i pomoć Romima da iziđu iz getoiziranih marginalnih zajednica. Socijalna integracija nije negacija romskih posebnosti i brisanje njihova socijalnokulturnog identiteta. Kon-

cept integracije trebalo bi shvatiti kao prihvaćanje i uključivanje u uobičajene procese koji se događaju u društvenoj okolini. U ovom kontekstu vrlo je važno i poboljšanje socioekonomskog statusa Roma, a posebice stambenoga, što se ne može ostvariti bez pomoći i potpore države i društva (urbanizacija i izgradnja tipiziranih romskih naselja). Iskustva nekih zemalja pokazuju i korisnost osnivanja zajedničkih tijela (predstavnicima vlade/lokalne samouprave i Roma), koja bi analizirala i pratila stanje na pojedinim područjima života romske populacije (stanovanje, zdravstvena i socijalna skrb, zapošljavanje, odgoj i obrazovanje...) i poticala pozitivne procese. Koncept socijalne integracije podrazumijeva prije svega prihvaćanje prava i obveza iz postojećih zakonskih dokumenata, uključivanje u odgojno-obrazovni sustav (formalno i stvarno), zapošljavanje i ostvarivanje specifičnih manjinskih prava (Štambuk, 2000., 198).

Kod koncipiranja elemenata ili ustroja specifičnih oblika odgoja i obrazovanja Romi i prosvjetne vlasti moraju poštovati sljedeće:

1. posebnosti romskog etničkog i kulturnog identiteta (jezik, plemenski i gospodarski ustroj, kulturu i umjetnost, vjersku pripadnost, stil života...)
2. teorijske okvire pojedinih aspekata pristupa odgoju i obrazovanju Roma u svijetu i Hrvatskoj
3. stvaran broj, raspršenost, način života/stanovanja romskoga stanovništva u Hrvatskoj
4. smjernice i modele europskih asocijacija (kao i nacionalne programe odgoja i obrazovanja Roma u svijetu), mogućnosti unutar zakonske regulative u Hrvatskoj te iskustva drugih etničkih i nacionalnih manjina u Hrvatskoj s razvijenijim specifičnim elementima školskoga sustava
5. realne mogućnosti unutar postojećega školskog sustava i organizacijskih oblika nastave na jeziku manjina
6. interkulturalni pristup na temelju rezultata istraživanja i provedenih pojedinih specifičnih školskih i nastavnih oblika za Rome
7. procjenu budućih kretanja na području stanovanja Roma i/ili aspiraciju prema određenim oblicima stanovanja.

Jedan od mogućih pokazatelja jest i percepcija/mišljenje o stanovanju budućih generacija u okviru sadašnjih naselja. Ako izuzmemo faktor nerealnih očekivanja ili lijepih želja za vlastitu djecu, a uzrokovan generalnim nezadovoljstvom sadašnjim načinom stanovanja (57,1% ispitanika smatra da im stambeno pitanje ili nije riješeno ili je riješeno vrlo loše i loše), može se pretpostaviti da će takva situacija ostati još neko vrijeme. Barem tako misli 38,7%

roditelja Roma za svoju djecu, a 31,3% ne zna ili ne može ocijeniti. Promjene (odlazak djece iz naselja) predviđa 18,9% roditelja Roma, dok se u samo 3,8% obitelji već jedno ili više djece odselilo (Tablica 7).

Neven Hrvatić
**Obrazovanje Roma u
Hrvatskoj: pretpostavka
za bolju kvalitetu života?**

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Vjerujem da će ostati	42,0	42,7	31,6	47,2	43,0	24,0	51,0	28,7	53,3	38,7
Mislim da će se odseliti	14,3	10,4	29,1	27,0	6,0	23,0	14,6	27,3	9,3	18,9
Već se jedno dijete ili više djece odselilo	3,6	3,1	1,3	1,1	,0	8,0	4,2	6,5	2,7	3,8
Ne znam, ne mogu ocijeniti	33,0	41,7	29,1	18,0	32,0	36,0	19,8	34,3	32,0	31,3
Nemam djece	7,1	2,1	8,9	6,7	19,0	9,0	10,4	3,2	2,7	7,3

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 7.

Mislite li da će vaša djeca
ostati živjeti u naselju ili će se
odseliti? (%)

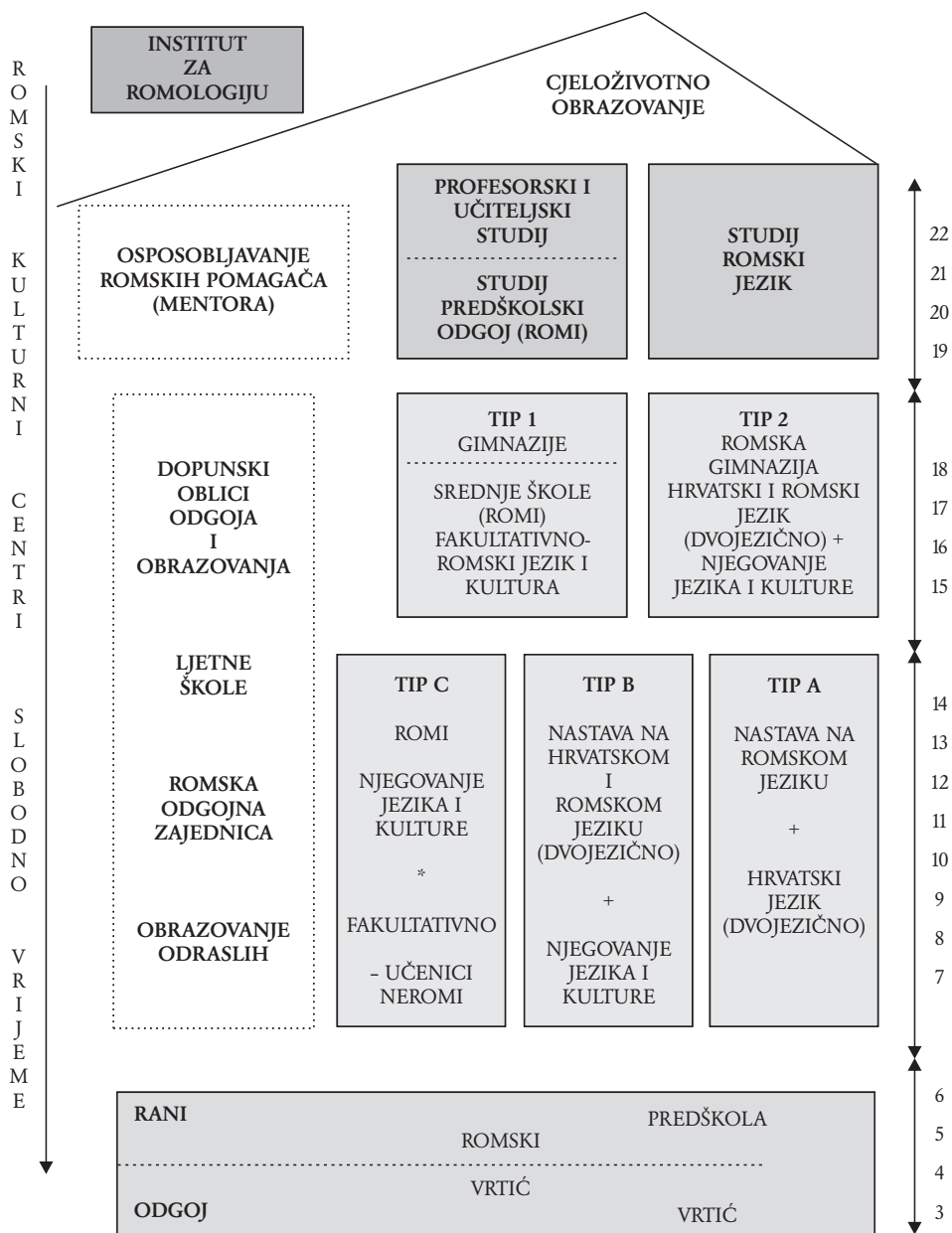
Postojeći sustav odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj, iako pruža jednake mogućnosti za svu djecu, nije dovoljno fleksibilan za specifične potrebe romskih učenika niti respektira romski način života i oblike stanovanja. Prihvaćajući činjenicu kako je malen broj romske djece uključen u predškolski odgoj, kako nisu utemeljene škole na romskom jeziku i pismu (dvojezična nastava, sadržaji u vezi s posebnosti Roma), u redovitom školskom sustavu nema učitelja Roma ili onih koji bi poznavali romski jezik, kako je prolaznost vrlo niska u osnovnim školama (a srednje škole polazi zanemariv broj učenika Roma), kako nema udžbenika i priručnika za nastavu na romskom jeziku (osim romske početnice na *romani chibu*), dolazimo do zaključka kako su prijeko potrebne inovacije i *postupno utemeljenje cjelovitoga i specifičnoga sustava odgoja i obrazovanja za Rome*. Iskustva drugih zemalja u Europi⁹ svakako mogu biti znakovita i na području stanovanja i školovanja Roma.

Poštujući različitosti u pristupu, odgoj i obrazovanje Roma u Europi ima i neke zajedničke karakteristike. Uz upoznavanje i međusobni odnos romske i europske kulture, bitan element u koncipiranju obrazovanja Roma jest odnos i priprema za komunikaciju u multikulturalnom okružju, što podrazumijeva ostvarivanje suradničkih veza: učenici, roditelji, škola, (lokalne) vlasti, znanstvene institucije, nevladine udruge, romska zajednica. Poučavanje i djelovanje prema očuvanju ljudskih prava i demokratskih vrijednosti temelj je interkulturalnom pristupu školi.

Neven Hrvatić
**Obrazovanje Roma u
 Hrvatskoj: pretpostavka
 za bolju kvalitetu života?**

Schema 2.
 Prijedlog hrvatskoga modela
 sustava odgoja i obrazovanja
 Roma

Cjelovit prijedlog svakako bi trebao maksimalno poštovati polazne pretpostavke, kako bi anticipirao budući razvoj (shema 2). U ovom kontekstu šire ćemo prikazati samo rani odgoj i osnovnu školu, dok bi cjelovit sustav obuhvaćao sve segmente: srednju školu, školovanje romskih odgajatelja i učitelja, osposobljavanje romskih pomagača (mentora), različite dopunske oblike odgoja i obrazovanja...

Predškolski odgoj – *Romski dječji vrtić*⁴⁰ (u okviru romskoga naselja ili izvan njega) u kojem bi romski, uz hrvatski, bio govorni jezik, mogao bi biti temeljni tip ustanove za odgoj romske djece predškolske dobi. S obzirom na trenutnu nemogućnost znatnijeg obuhvata romske djece u vrtiće (3 – 7 godina), rješenja su moguća u dva pravca: *intenziviranja aktivnosti oko izgradnje dječjih vrtića u romskim naseljima*, proširivanja odgojnih skupina u mjestima u blizini naselja (dvojezične skupine) ili dosljedno *provodenje odgojno-obrazovnoga programa predškole* (kao obveznoga za svu djecu koja nisu obuhvaćena temeljnim vrtićkim programom).

Osnovna škola najvažniji je segment (u sadašnjim uvjetima) za Rome, jer je velik dio učenika Roma ne završava i tako ne može nastaviti školovanje, niti se kasnije zaposliti, osim na jednostavnijim, sezonskim i slabije cijenjenim poslovima. Za učenike Rome nisu ostvareni predviđeni organizacijski oblici nastave na njihovu jeziku i pismu. Poštujući realno jezično stanje, za učenike Rome trebalo bi ustrojiti tri temeljna tipa modela (oblika) realiziranja nastave na romskom jeziku.

Tip A osnovne škole: predviđen za područja, sredine sa znatnijim brojem učenika Roma, gdje je romski jezik dominantan u komunikaciji romske djece, a nepoznavanje (ili nedovoljno poznavanje) hrvatskoga jezika predstavlja izrazitu poteškoću u ostvarivanju nastavnog programa. Cjelokupna nastava održavala bi se na romskom jeziku i pismu. Dodatni nastavni sadržaji u vezi s posebnostima romske manjine (romski jezik i književnost, povijest, zemljopis...) realizirali bi se tijekom cijeloga trajanja osnovne škole.

Uz realizaciju programa na romskom jeziku i pismu, učenici Romi obvezno uče hrvatski jezik. Tip A osnovne škole pogodniji je za niže razrede, područne školske odjele u okviru romskih naselja, gdje bi nakon završetka mogli nastaviti školovanje prema tipu A ili u višim razredima prijeći na tip B osnovne škole. Važnost organiziranja škole s nastavom na romskom jeziku i pismu (četiri ili osam razreda) u velikim romskim naseljima ili pri njima (što bi pratio i proces urbanizacije) izvanredna je kao mjesto odgoja i obrazovanja, ali i njegovanja i čuvanja romskoga jezika i kulture. "Romsku" osnovnu školu dopunjuje djelovanje romskih kulturnih centara, kao mjesta okupljanja i provođenja slobodnoga vremena učenika: knjižnica, čitavnica, sjedište klubova, udruga...

Tip B osnovne škole: realizirao bi se u sredinama gdje ima više učenika Roma (kao kod tipa A u romskim naseljima ili uz veće gradove), gdje učenici Romi poznaju romski i hrvatski jezik u dovoljnoj mjeri da mogu pratiti nastavu na oba jezika. To su dvojezične ili višejezične sredine.

Dvojezičnu nastavu mogu polaziti učenici Romi i ostali, što je posebno važno u mješovitim sredinama za međusobno razumijevanje i bolju integraciju Roma.

Tip C osnovne škole: realizacija tipa C osnovne škole i pripadajući organizacijski oblici omogućuju širu primjenu u različitim sredinama: s većinskim romskim stanovništvom (romski jezik – govorni), u mješovitima, među romskim stanovništvom (romski jezik nije u dnevnoj upotrebi), u pojedinim školama u većim gradovima u koje bi na dio nastave dolazili učenici Romi (i neromi) iz škola šireg okružja. Nastavni program jednak je kao za nastavu na hrvatskom jeziku, a učenici Romi polaze izbornu (fakultativnu) nastavu iz dodatnih nastavnih sadržaja u vezi s posebnostima romske manjine (romski jezik i književnost, povijest, zemljopis...), u funkciji očuvanja etničkog i kulturnog identiteta.

Zaključak

Ne umanjujući važnost cjelovitoga, sustavnog istraživanja brojnih fenomena vezanih za Rome: jezik, kultura i umjetnost, socijalni i gospodarski ustroj, marginalizacija, socijalna integracija..., upravo je stanovanje, kao i područje odgoja i obrazovanja, svojevrsna sinteza različitosti polaznica i jedinstvenosti u pristupu.

Za Rome u Hrvatskoj presudno je, uz poboljšanje sociogospodarskoga položaja, integriranje u sve segmente društva, ali i neprijeporna potreba očuvanja kulture, tradicije i stila života.

Kvalitativan napredak u socijalnoj integraciji i kulturnoj autonomiji Roma u Hrvatskoj može se postići samo promptnom, ali sustavnom, aktivnošću prema dosljednoj primjeni dostignutih standarda drugih etničkih i nacionalnih manjina, poštujući sve posebnosti. Početni rezultati obvezuju i institucije države i romsku nacionalnu zajednicu na kooperativnost i realnost u pristupu, kako bi hrvatski Romi očuvali etnički identitet i ostvarili manjinska prava, ali i prestali živjeti u getoiziranim, neurbaniziranim naseljima, bez zaposlenja i od socijalne pomoći. U ovom kontekstu uređenje prostora te urbanizacija i uređenje naselja (lokacija naseljenih Romima) prioritetan je zadatak, to više što su romska naselja/lokaliteti naseljeni Romima najčešće izvan građevinskih područja naselja, na tuđem zemljištu i u pravilu neodgovarajuće/loše komunalno opremljeni.

Svako dalje improviziranje i nedostatak inicijative ponovo marginalizira Rome, koji u Hrvatskoj, na temelju povijesnih iskustava i zbilje, mogu biti vrijedan i prepoznatljiv dio multikulturalnog okružja.

Iako je konceptualizacija ustroja specifičnih školskih i nastavnih oblika na romskom jeziku i pismu na samom početku, na temelju istraživanja teorijskih okvira, rezultata znanstvenoistraživačkih projekata, eksperimentalnih programa... može se pretpostaviti kako će i proces ustroja specifičnih oblika odgoja i obrazovanja za Rome biti ostvaren na znanstvenoj osnovi i pedagoški kompetentno.

BILJEŠKE

- ¹ Početak seoba Roma datira iz vremena perzijskoga šaha Ardashira I. (224.-241.). Kao razlozi seoba ističu se nesigurnost u sjevernoj Indiji, gdje su Romi živjeli, te unutarnje socijalne razlike (kaste), što se može potvrditi usporedbom religijskih simbola i vjerovanja koje su Romi donijeli u Europu s indijskima i perzijskima toga vremena (Kenrick, 1994., 17).
- ² Tijekom povijesti migracije Roma redovito su pratili nepovjerenje, odbojnost, razne vrste diskriminacije i stradanja, u prvom redu kao neprijeporni stav okoline, a ne kao odraz romske nepoćudnosti, tradicionalnoga načina života u zatvorenim romskim naseljima ili stalnih (povremenih) migracija.
- ³ "Ciganska naselja nijesu dopuštena u šumama (partibus sylvosus) pod čergama, nego Cigane valja smjestiti u krajeve, gdje nema šuma, u predjele oranica, da se priviknu ratarstvu. Cigani ne trebaju nikakvih drugih poglavica osim mjesnih starješina, iza kako već prije izgubiše pravo na svoje vojvode (cassatis jam alioquin Vajvodis). Cigansku djeću treba iza navršene četvrte godine bar svake dvije godine porazdijeliti u obližnja mjesta (per gremialia loca). Župnici će se naravno skrbiti za njihovu prosvjetu. Lutanje cigansko je zabranjeno, a 'reguliranim' (sjedilačkim) Ciganima može se iznimno u slučaju potrebe dati putnice, da idu na sajmove, ali je opreznost i u tom potrebna" (Matasović, 1928., 3).
- ⁴ Posljednja važnija doseljenja Roma u Hrvatsku bila su prije dvadesetak godina: s Kosova (894), iz Bosne i Hercegovine (421), Srbije (202) i Makedonije (178), kada dolaze skupine *Arlija*, *Gurbeta* i *Čergara*, koji danas čine uglavnom gradsko stanovništvo (Zagreb, Rijeka, Pula). Ukupno je doselilo 1888 Roma, dok se još 1180 selilo unutar Hrvatske. Za Domovinskog rata neke romske skupine dolaze iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku, kraće se zadržavaju i odlaze u druge europske zemlje.
- ⁵ Još donedavno mogle su se u Hrvatskoj (romsko naselje *Stiska* – Đurđevački pijesci, neka naselja u Međimurju) vidjeti nastambe, kolibe napola ukopane u zemlju, s gornjim dijelom od ilovače i drveta. Kolibe su pokrivene priručnim materijalom (limom, kartonima), a veličine su 3 × 3,5 m. U njima se nalaze prostirke za spavanje, oskudni "namještaj", ognjište ili peć. U takvoj se kolibi odvija sav obiteljski život, u kojem sudjeluje više generacija i mnoštvo djece. Razina i higijena stanovanja vrlo su niske, kao i u čergama, gdje se spava u kolima ili šatorima. Uz ovakav način života često je "zanimanje" prošnja, skupljanje plodova i otpada.
- ⁶ Bilingvizam – (dvojezičnost – uže: govorna osoba koja više ili manje slobodno vlada s dva jezika; – šire: socijalna pojava kad pojedinac, dio ili cijela nacionalna manjina sustavno upotrebljava, služi se materinskim jezikom i jezikom kojega drugog naroda (Rosandić, 1983., 15).

- ⁷ Socijalna distanca pojam je kojim se mjeri naš osobni stav prema pripadnicima drugih skupina: nacionalnih, vjerskih, spolnih... (skupina koje se drugačije ponašaju od skupine kojoj mi pripadamo). Socijalna distanca, "društveni razmak", govori o tome koliko su nam neke skupine bliže ili dalje od drugih (Mijatović i Previšić, 1999., 18).
- ⁸ Dio istraživanja u okviru znanstveno-istraživačkih projekata "Genealogija i transfer modela interkulturalizma" i "Školski kurikulum i obilježja hrvatske nacionalne kulture" (od 1991. do 2001.) u kojem su sudjelovali: Vlatko Previšić, voditelj projekta, Vlatka Domović, Zlata Godler, Stjepan Jagić, Đurđa Jureša-Persoglio, Vjeran Katunarić, Antun Mijatović, Elvi Piršl, Koraljka Posavec, Gordana Uzelac, Dijana Vican, Vinko Zidarić, Amzi Zimberi, Ante Žužul i Neven Hrvatić.
- ⁹ Zanimljiv je primjer *Italije*, gdje se odgoju i obrazovanju Roma prilazi s različitim stajališta, između tradicionalnoga pristupa i novih pedagoških projekata. Prema podacima Centra za nomade, neke od prvih škola za djecu Roma otvorene su u okolici Torina 1973./74. godine. Romsku su djecu morali prikupljati po logorima u okolici i prevoziti u školu. Osnovni preduvjet uspjeha bilo je stvaranje povjerenja i stalan kontakt s roditeljima (učitelji su počeli učiti *romani chib*). Mali su Romi u početku usvajali higijenske navike, sudjelovali u pripremanju hrane (tradicionalna romska jela), a nastava je bila individualizirana i bez ocjena. Vrednovalo se dostignuće, aktivnost, uz poštovanje sposobnosti i različita predznanja. Učenici Romi učili su čitati i pisati, čitaju se romske novine, a zbog intenziviranja procesa socijalizacije česti su posjeti drugim školama i ustanovama. Nastava se održavala periodično (u jesen su obitelji *Roma Sinta* na putu), a u proljeće su učitelji izvodili nastavu u romskim logorima, na otvorenom, u kontekstu života romske skupine. Istraživanje o mogućnostima organizacije osnovne škole u Piacenzi, koju polaze romska djeca iz šest okolnih naselja, potvrdila su potrebu interkulturalnoga pristupa u nastavi. Marginaliziranost, specifičan način života i sociokulturna određenost uvjetuju i program, oblike obrazovanja i nastavne metode. Naime, obuhvat romske djece samo je u prva dva razreda bio veći od 30%, do petog (često) pada i na 7,5%, a od upisanih učenika redovito je polazilo nastavu samo 55% učenika Roma, dok je tek 25% uspijevalo svladati propisani nastavni program (Novara, 1990., 10-11).
- ¹⁰ U posljednjih pet godina, od primjene Zakona, obuhvat romske djece predškolskim odgojem i raznim programima sve više raste. Tako je 2002. godine u programe predškolskog odgoja bilo uključeno 512 romske djece smještenih u 21 odgojnu skupinu.